

VANDA STONIENE

LIETUVIŲ SPAUDOS VEIKĖJAS PETRAS VILEIŠIS

PRO MEMORIA

Petras Vileišis — žymus XIX a. antrosios pusės — XX a. pradžios Lietuvos visuomenės veikėjas, kurio gyvenimas ilgus metus buvo susijęs su spauda. Jis buvo aktyvus to meto lietuviškų laikraščių bendradarbis, leidėjas ir redaktorius, rašytojas, mokslo populiarinimo knygų autorius ir vertėjas, spaustuvės bei knygyno savininkas.

Tokia įvairiašakė visuomeninė P. Vileišio veikla carinės Rusijos politinės ir nacionalinės spaudos sąlygomis suvaidino nemažą vaidmenį lietuvių kultūroje, todėl nusipelno mūsų atminties, išsamaus apibūdinimo ir įvertinimo.

Nepriklausomos Lietuvos spaudoje P. Vileišio veikla daugiausia buvo minima aptariant spaudos draudimo laikotarpį. Periodiniuose leidiniuose P. Vileišis paprastai apibūdinamas kaip aušrininkas, kovotojas dėl lietuviškos spaudos, tačiau nuodugniau nenagrinėta jo leidybinė veikla. Pats P. Vileišis savo spaudos darbą yra aprašęs 14 mašinraščio puslapių atsiminimuose, pavadintuose „Mano laike 33 metų darbų dėl lietuvių spaudos atsiminimai“¹. Jie buvo išspausdinti „Lietuvoje“². Faktų čia nėra daug, nes visi dokumentai, kaip rašo autorius, yra žuvę ir „atsitikimų datos nurodomos maždaug“.

Pastaraisiais dešimtmečiais kai kurie P. Vileišio kultūrinės veiklos aspektai nušviesti istorikų V. Merkio³, A. Tylso⁴ ir R. Vėbros⁵ spaudos draudimo laikotarpio tyrinėjimuose. Vėlesnė kultūrinė P. Vileišio veikla iki šiol nebvo nagrinėta. Šiuo darbu norima aptarti visą P. Vileišio visuomeninę veiklą, literatūrinį palikimą, ypač mažiau tyrinėtą jo XX a. pradžios kultūrinį darbą.

Gimęs 1851 m. sausio 25 d. dab. Pasvalio rajono Medinių kaimo ūkininkų (Vicento Vileišio ir Agotos Mečėnaitės-Vileišienės) šeimoje, P. Vileišis pradėjo mokytis namuose daraktoriaus padedamas. 1861 m. jis įstojo į Panevėžio gimnaziją, 1864 m. persikėlė į Siaulių gimnaziją, kurią 1870 m. baigė aukso medaliu. Po to mokėsi Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultete,

¹ Vilniaus universiteto (toliau — VU) biblioteka. Rankraščių skyrius, F1—F567. — 14 p.

² Lietuva. — 1925. — Nr. 250. — Lapkr. 6. — P. 3—6; Nr. 251. — Lapkr. 7. — P. 2—3; Nr. 252. — Lapkr. 9. — P. 3—4.

³ Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). — V., 1978. — 274 p.

⁴ Tyla A. Mėginimai legaliai leisti lietuviškus leidinius spaudos draudimo metu // Iš lietuvių kultūros istorijos. — 1972. — T. 7. — P. 7—85.

⁵ Vėbra R. P. Vileišio laiški lietuviškų knygų spausdinimo klausimu // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. — 1969. — T. 7. — P. 201—214.

kurį baigė 1874 m. matematikos kandidato laipsniu. Jam buvo pasiūlyta likti universitete dirbti pedagoginį darbą, bet šito pasiūlymo P. Vileišis atsisakė ir bandė gauti matematikos mokytojo vietą Šiaulių gimnazijoje. Tačiau, kaip ir kitiems lietuviams, jam nebuvo leista dirbti pedagoginio darbo Lietuvoje⁶. Buvusių savo profesorių paskatintas, P. Vileišis tęsė studijas prestižiniame Peterburgo kelių inžinierių institute, kurį baigė 1880 m. Po to dirbo Susisiekimo ministerijos sistemoje Maskvos apygardos kelių valdybos inžinieriumi, vėliau vadovavo geležinkelų tiltų statybai įvairiose Rusijos imperijos vietose. Inžinierius P. Vileišis tapo gerai apmokamu kvalifikuotu specialistu, bendradarbiavo su to meto aukšto rango Rusijos valdininkais, gaudavo padėkų ir apdovanojimų už labai gerą darbą. Jis buvo ne tik pripažintas inžinierius praktikas, bet parašė ir inžinerinių technikos darbų⁷.

Nors gyvendamas toli nuo tėvynės, P. Vileišis stengėsi dalyvauti visuomeninėje lietuvių veikloje, švietimo darbe ir skyrė tam nemažai laiko bei lėšų.

Pats P. Vileišis savo spaudos darbų pradžia laiko 1875 metus, kai pasirodė laikraštėlis „Kalvis melagis“. Carizmo varoma nacionalinės priešpaudos politika, lietuviškų mokyklų ir spaudos lotyniškais spaudmenimis draudimas kėlė lietuvių studentų ir apskritai inteligentų nepasitenkinimą carizmu, skatino burtis į draugijas, ratelius, kuriuose buvo aptariami ir kultūros klausimai. Viename tokiame ratelyje dalyvavo ir P. Vileišis. Ratelio nariai susirinkimuose skaitydavo referatus, diskutuodavo. Šitaip kilo mintis leisti rankraštinį lietuvišką laikraštėlį. Šią idėją įgyvendino P. Vileišis, daugiausia bendradarbiaudamas su Peterburgo studentais medikais (J. Brazaičiu, J. Grigiškiu, J. Kymantu). Pirmasis, 4 puslapių „Kalvio melagio“ numeris, P. Vileišio ranka rašytas dviem skiltimis, pasirodė 1875 m. gruodžio mėn. ir toliau reguliariai kas 10 dienų ėjo iki 1876 m. kovo mėn. Iš viso pasirodė 10 numerių. Mus pasiekė tik du⁸. P. Vileišis buvo ne tik šio laikraštėlio „leidėjas“, bet ir daugumos jo straipsnių autorius. Jis parašė praktinių patarimų valstiečiams, parengė aritmetikos uždavinių vaikams, pagaliau ėmė reikštis ir kaip rašytojas: pateikė apysaką „Jons ir Aniuta“ bei didaktinio pobūdžio kalvio pasikalbėjimų su kaimiečiais. Laikraštėlis buvo leidžiamas tik keliais egzemplioriais ir skiriamas jo bendradarbių šeimos nariams, kuriems ir siuntinėtas vokuose. P. Vileišis apie laikraštėlio leidimą rašė: „Mačiau, kad darbas yra sunkus ir mažai naudingas“⁹; dėl to jis, matyt, greit ir nutrūko.

Suprantama, toks rankraštinis laikraštėlis negalėjo paplisti

⁶ Mokslų akademijos biblioteka (toliau — MAB). — F12—241. — L. 1—2.

⁷ Вспомогательные таблицы для вычисления моментов и перерезывающих усилий при нагрузке мостовых ферм нормальными поездом. — Уфа, 1888; Определение состава цементных растворов и сравнительные опыты над способом работ мостового железа. — Уфа, 1889.

⁸ Zukas V. Laikraštis „Kalvis melagis“ // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. — 1965. — T. 4. — P. 225—234.

⁹ VU b-ka. — F1—F567. — P. 1.

ir dėl to nesuvaldino didesnio kultūrinio vaidmens. Tačiau pats laikraščio, rašyto draudžiamomis lotyniškėmis raidėmis, buvimo faktas, šviečiamosios tokio leidinio tendencijos rodo demokratalines jo organizatoriaus P. Vileišio nuostatas. „Kalvio melagio“ rengimas pačiam leidėjui turėjo nemažos reikšmės. Jo puslapiuose P. Vileišis lavino savo literatūrinius įgūdžius, kurie vėliau praverė rašant bei rengiant spaudai darbus.

Nors P. Vileišis, kaip minėta, savo spaudos darbų pradžia laiko „Kalvio melagio“ leidimą, bet faktai rodo, kad tuo metu jis rengė spaudai ir kitus darbus. 1875 m. padavė prašymą Peterburgo cenzūros komitetui leisti spausdinti lotyniškėmis raidėmis savo knygutę „Apsakinieimas apej žiamie ir atmajnas ora“. Leidimas buvo gautas, ir 1876 metais ši knygutė išspausdinta Peterburge F. Suščinskio spaustuvėje. Tais pačiais metais lotynišku šriftu buvo išleista P. Vileišio knygutė „Dvi labaj naudngos sznekos ir trumpas pasakoimas apej iszkalas“. Vadinasi, jau tada P. Vileišis buvo pasiruošęs dirbti švietėjo, mokslo žinių populiarintojo darbą. Abi minėtos knygutės pasirodė oficialiu Peterburgo cenzūros komiteto leidimu. Šie leidimai tarsi patvirtino P. Vileišio ir kai kurių kitų lietuvių inteligentų įsitikinimą, kad spaudos draudimo panaikinimo galima siekti legaliu būdu — prašymais caro vyriausybei bei rydymais, kad toks draudimas beprasmis. Minėti leidimai paskatino P. Vileišį ir toliau siuntinėti prašymus Peterburgo cenzūros komitetui, Vidaus reikalų ministerijai leisti spausdinti parengtas knygytes. Per pažintis ar dėl cenzūros darbuotojų nesusingaudymo jam pavyko gauti leidimus dar dviem knygytėms spausdinti lotynišku šriftu: tai „Jons ir Aniuta“ bei „I. Jurgis Stefenonas. II. Pas mus ir kitur“. Abi pasirodė 1877 m., išspausdintos toje pačioje F. Suščinskio spaustuvėje. Po to kelerius metus P. Vileišis caro valdžios organams siunčiamais raštais ne tik siekė gauti leidimą vienam ar kitam savo parengtam rankraščiui leisti lotynišku šriftu, bet ir remdamasis kalbos mokslu bandė įrodyti tokio draudimo nelogiškumą bei daromą skriaudą lietuvių kultūrai. Šiose peticijose P. Vileišis pasitelkė tokius argumentus, kaip lietuvių vartojamo lotyniško raidyno painiojimą su lotynišku lenkišku raidynu, oficialų leidimą kaimynams latviams spausdinti savo knygas tradicine abėcėle, caro vyriausybės leidimą spausdinti lotynišku šriftu mokslines lietuviškas knygas, taip pat nurodydavo valdžiai kylančius sunkumus, susijusius su nekontroliuojama lietuviškų knygy leidyba užsienyje, jų kontrabandiniu platinimu Lietuvoje ir pan.¹⁰

Tačiau nei tokios raštiškos peticijos, nei asmeniniai kontaktai su aukštes postus užimančiais caro pareigūnais P. Vileišiui nepadėjo — Vyriausioji spaudos reikalų valdyba 1883 m. jam atsakė, kad lotyniškas šriftas lietuviškiems leidiniams negali būti vartojamas. Vis dėlto P. Vileišis ir toliau naudojosi savo pažintimis su caro ministrais žodiniams prašymams panaikinti spaudos draudimą ir, sulaukęs 1904 m. gegužės mėn. 7 d. potvarkio apie šio draudimo panaikinimą, tikėjo, kad būtent jo prašymai lėmė tą pergalę.

¹⁰ Vėbra R. P. Vileišio laišakai... — P. 201—205.

Spaudoje, tyrinėjant P. Vileišio įnašą į lietuviškos knygos leidybą, dažnai apeinamas lėšų, reikalingų tai leidybai, klausimas arba manoma, kad tai buvusi smulkmena gerai uždirbančio valdininko biudžete. Užmirštama, kad P. Vileišis įsitraukė į lietuvių spaudos darbą būdamas studentas, neturėdamas jokių išteklių ir pirmųjų savo knygų leidybai naudojo lėšas, uždirbtas privačiomis pamokomis arba surinktas iš kitų lietuvių studentų¹¹.

1880 m., baigęs studijas, P. Vileišis atvyko į Maskvą jau kaip žinomas lietuvių ratelių ir spaudos veikėjas ir čia rado nemažai bendraminčių tarp lietuvių studentų bei inteligentų. Jis ypač artimai bendravo su tuomet Maskvos universitete studijavusiu J. Sliūpu. Abu bandė gauti leidimą leisti Vilniuje savaitraštį „Mūsų amžius“¹², buvo „Lietuviškos kalbos mokslo draugystės“ iniciatoriai ir organizatoriai. Sumanytoji draugija turėjo tapti lietuviškos kultūros židiniu, rinkti dainas, žodžius, pasakas, leisti knygas. Draugijos įstatų projektą rengė P. Vileišis, J. Sliūpas ir tuometinis Maskvos universiteto studentas J. Spudulis. Šios draugijos steigimo idėją palaikė Maskvos ir Peterburgo universitetų profesoriai F. Koršas, V. Mileris, F. Fortunatovas, V. Jagičius ir kt.¹³ Tačiau net žinomų Rusijos mokslo veikėjų tarpininkavimas nepadėjo — caro vyriausybė neleido jos steigti, o patys profesoriai gavo papeikimą už dalyvavimą lietuvių sambūriuose.

XIX a. pabaigoje P. Vileišis ne tik pats aktyviai dalyvauja lietuvių visuomeniniame judėjime, rengia lietuviškus raštus, bet ir savo pažįstamus (J. Sliūpą, J. Basanavičių, L. Ivinskį) skatina tai daryti, rūpinasi gauti leidimus jų rankraščiams leisti. 1876 m. rašytame laiške iš Peterburgo tuometiniam Maskvos universiteto studentui J. Basanavičiui jis džiaugiasi sužinojęs, kad šis yra parengęs spaudai lietuvių kalbos elementorių*, pats sakosi dirbęs prie tokio elementoriaus ir dabar jo atsiskąs: „... labai mane nudžiugino tai, kad galėjau padėti į šalį per sunkų man darbą, nes lietuvių kalbos gerai nemoku ir gerai nežinau viso to, kas tos lietuvių kalbos srityje padaryta“¹⁴.

P. Vileišis, legalios kovos dėl lietuviškos spaudos šalininkas, rūpinosi tik liaudies švietimu. Jis vengė politikos dalykų, stengėsi nekritikuoti caro valdžios ir ragino kitus to nedaryti. 1883 m., būdamas komandiruotėje Belgijoje, jis susipažino su pirmaisiais „Aušros“ numeriais. Ir nors šio leidinio idėjinė pozicija nebuvo kovinga, P. Vileišiui atrodė, kad čia yra straipsnių, dėl kurių gali nukentėti „Aušros“ skaity-

¹¹ Norkus J. Kaip atkovoja lietuvių spauda // Lietuvos žinios. — 1934. — Nr. 107. — Geg. 12. — P. 5.

¹² Tyla A. Mėginimai legaliai... — P. 34.

¹³ Sliūpas J. Rinktiniai raštai. — V., 1977. — P. 294, 408.

* Matyt, kalba eina apie J. Basanavičiaus verstą iš lenkų kalbos knygelę „Abėcėlė arba elementorius dėl Lietuvos kaimo mergaičių“, kuris, negavus caro valdžios leidimo, nebuvo išleistas.

¹⁴ Iš Dr. J. Basanavičiaus archyvo // Mūsų senovė. — 1922. — Nr. 4/5. — T. 1. — P. 605.

tojai. Jo nuomone, „reikėjo leisti knygas, negalinčias užtraukti žmonėms nelaimės — reikėjo saugotis“¹⁵.

Tokia buvo P. Vileišio pozicija, dėl kurios ne kartą polemizavo su kitais lietuvių spaudos veikėjais. Gavęs kelis neigiamus atsakymus spausdinti savo knygas Rusijoje, P. Vileišis kreipėsi į užsienį, tačiau laikėsi didžiausios konspiracijos, valdžios akyse stengėsi išlikti nepriekaištingu valdininku. Antra vertus, jis domėjosi visa užsienyje leidžiamą lietuviška spauda ir bandė išsiryti išimtinį Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos leidimą nuolat gauti užsienio spaudą. 1884 m. jam buvo duotas leidimas paštu gauti „Aušrą“, o 1889 m. — ir „Varpą“¹⁶. Iš užsienio P. Vileišį pasiekdavo ir kiti periodiniai leidiniai bei lietuviškos knygos, korespondencija retai buvo tikrinama.

P. Vileišis materialiai rėmė „Aušros“ bei „Varpo“ leidimą, pats rašė į šiuos bei kitus Mažojoje Lietuvoje leidžiamus lietuviškus periodinius leidinius, pavyzdžiui, „Garsą“, „Nemuno sargą“ ir kt. Šiuose leidiniuose buvo išspausdinti tokie jo straipsniai praktiniais ūkininkavimo klausimais, kaip „Medega trobas statant“ („Aušra“), „Pamokslai apie javus, žoles ir pievas“ („Garsas“) ir kt. Dažniausiai tai buvo ištraukos iš P. Vileišio rengiamų spaudai knygučių.

Konspiracijos tikslais P. Vileišis, kaip, beje, ir kiti Rusijoje gyvenę autoriai, pasirašinėjo slapyvardžiais. 1886 m. laiške spaustuvininkui M. Jankui jis primygtinai prašė nenurodinėti jo pavardės leidiniuose¹⁷. P. Vileišį ypač sujaudino žinia apie caro valdininkų susitarimą su vokiečių vyriausybe padėti caro policijai kovoti su lietuviška spauda. Dėl to P. Vileišis net atsisakė spausdinti savo rankraščius Mažojoje Lietuvoje ir perkėlė jų leidybą į JAV¹⁸.

Pradėjęs švietimo darbą studijų metais kartu su draugais, P. Vileišis vėliau tęsė jį individualiai. Jis turėjo savo leidybinę programą ir pagal ją rašė, vertė knygas, susirašinėjo su užsienio spaustuvininkais, organizavo savo knygų leidybą ir platinimą. P. Vileišis — pirmasis lietuvių autorius, taip nuosekliai ir kryptingai rengęs liaudžiai knygas ūkio ir šiaip buities klausimais. Jų reikšmė šių dienų požiūriu nėra didelė, bet tada tai buvo pirmieji įvairių sričių mokslo populiarinimo leidiniai, pirmieji žanriniai naujos literatūros bandymai. P. Vileišio leidiniai ne tik teikė liaudžiai praktinių patarimų, švietė ją apskritai, bet pravitė ir kaip mokymo priemonės. Sunkiomis priespaudos sąlygomis jie žadino nacionalinę sąmonę, skatino priešintis spaudos draudimui.

Šiandien nustatyti tikslų P. Vileišio parašytų, išverstų ar adaptuotų knygučių skaičių nėra lengva. Savo pavardės, kaip minėta, P. Vileišis leidiniuose ir periodinių leidinių straipsniuose neurodydavo. V. Biržiška yra pateikęs 16 jo slapyvardžių¹⁹, tačiau dabar bibliografai dėl kai

¹⁵ VU b-ka. — F1—F567. — P. 3.

¹⁶ Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda. — P. 177.

¹⁷ VU b-ka. — F1—D469. — L. 3.

¹⁸ Ten pat. — F1—F567. — L. 4.

¹⁹ Biržiška V. Lietuviški slapyvardžiai ir slapyraidės. — K., 1943. — P. 76.

kurių iš jų (L. Svalė, dr. Mikols) skyrimo P. Vileišiui abejoja²⁰. Dažniausi P. Vileišio slapyvardžiai buvo Petras Nėris, Giedris, Ramojus.

Skirtinguose šaltiniuose minima, jog P. Vileišio plunksnai priklauso nuo 35 iki 100 knygučių. V. Biržiška, priskirdamas jam 100, nurodo, kad tos knygutės išleistos P. Vileišio „rūpeščių“, ir nesigilina į jų autorystės klausimą²¹. Pats P. Vileišis laikė save 25 knygučių autoriumi ir nurodė, kad kitos (jų kiekio nenusakė) „man užmokant buvo sutaisytos mano prašomų žmonių — o paskiau mano pinigais išleistos. Geriausias mano padėjėjas buvo brolis dr. Antanas“²². Taigi ir tokiuose leidiniuose galėjo būti nurodomi P. Vileišio slapyvardžiai. Antra vertus, P. Vileišis yra išleidęs ir savo kūrinių kito autoriaus vardu. Zinomas P. Vileišio apsakymas „Jons ir Aniuta“, 1877 m. legaliai išleistas Peterburge kriptonimu V. S., buvo priskiriamas V. Stulginskiui. Galima manyti, kad šiuo atveju P. Vileišis atsisakė autorystės, siekdamas sudaryti caro valdininkų nuomonę, kad lietuviškos spaudos darbą dirba ir daugiau lietuvių.

Mūsų bibliografai dabar iš viso užregistravo 57 P. Vileišio knygas. Pagal turinį tai populiarie beveik visų mokslo šakų serija. Jai priklauso visuotinės istorijos bei Lietuvos istorijos leidiniai („Trumpa visuotinė istorija“, „Istorija Lietuvos trumpai apsaktyta“), matematikos, fizikos, geografinės vadovėliai („Trumpa geometrija“, „Populiariškas rankvedis fizikos“, „Trumpa geografija arba žemės apraszymas“), praktiniai patarimai įvairiais buities klausimais („Kavės ir pienas“, „Svarbiausios žmonių ligos“, „Avižų auginimas“ ir pan.). Grožinei literatūrai atstovaujia paties P. Vileišio sukurti apsakymai ir scenos vaizdėliai (anksčiau minėti „Jons ir Aniuta“, „Jurgis Stefensonas“, „Pas mus ir kitur“), jo sudaryti lietuvių tautosakos rinkinėliai („Parinktos lietuviškos dainos“, „Graži dainų knigelė“), užsienio autorių kūrinių vertimai. P. Vileišis išvertė, pritaikė lietuvių liaudžiai ir išleido Anderseno pasakas, M. Tveno, F. Harto, H. Senkevičiaus ir kt. rašytojų prozos kūrinių. Tiek paties P. Vileišio sukurti, tiek jo versti kūriniai meniškumu nepasizymėjo, nes, kaip minėta, ir pats autorius pripažino gerai nemokąs lietuvių kalbos. Literatūrinio darbo pradžioje P. Vileišiui nemažai padėjo J. Brazaitis, konsultavęs kalbos klausimais ir redagavęs jo leistas knygas²³.

P. Vileišis, nors ir dirbo atsakingą darbą skirtingose vietovėse, sugebėjo vienas pats organizuoti savo parengtų knygų leidybą. Išlikę jo laišakai M. Jankui rodo, kad P. Vileišis spaustuvininkui nusakydavo, koks turėtų būti jo leidinių apipavidalinimas, formatas, tiražas ir net kaina. 1893 m. laiške M. Jankui P. Vileišis rašė, kad jo knygutės turi būti parduodamos priklausomai nuo apimties tokia kaina: 10 p. — 5 kap., 20 p. — 10 kap., 35 p. — 15 kap., 50 p. — 20 kap. ir 70 p. —

²⁰ Rabačiauskaitė A. Zymesnieji spaudos draudimo metų leidėjai // Bibliotekų darbas. — 1984. — Nr. 7. — P. 33.

²¹ Biržiška V. Kaip buvo uždrausta ir atkovota lietuvių spauda. — K., 1929. — P. 35.

²² VU b-ka. — F1—F567. — L. 3.

²³ Tumas J. Lietuvių literatūros paskaitos // Lietuva. — 1924. — Nr. 58. — Kovo 11. — P. 3—4.

25 kap. su priedašu „Ant kitokių prekių — aš netinku. — Tegul kas nenori — tai tegul neperka. — Kitaip prašau neparduoti“²⁴. Manytume, kad toks griežtas P. Vileišio nurodymas spaustuvininkui dėl leidinių kainos — tai ne autoriaus ir leidėjo noras pasipelnyti, bet apskritai lietuviškos spaudos įvertinimas. Kad P. Vileišio nebuvo suinteresuotas pelnu iš knygųčių leidimo, galima spręsti iš to, kad autorius, apmokėjęs visas spausdinimo išlaidas, neretai dovanodavo spaustuvininkams ir visą tiražą, o sau prašydavo atsiųsti tik kelis leidinio egzempliorius. Daugiausia P. Vileišio knygų yra išspausdinęs Tilžės spaustuvininkas O. fon Mauderodė — 22 leidinius, M. Jankus Tilžėje ir Bitėnuose — 13, po kelis leidinius — kiti Mažosios Lietuvos spaustuvininkai: E. Jagomastas, J. Senkė, J. Mikšas. JAV lietuvių spaustuvėse buvo išspausdinti 7 P. Vileišio leidiniai. Daugiausia P. Vileišio leidinių — net 9 — pasirodė 1899 metais, 1897 ir 1900 jų išleista po 5, šiaip kasmet — nuo 1 iki 5.

Spaustuvininkai P. Vileišio knygutės leisdavo įprastu to meto lietuviškiems leidiniams 2000—3000 egz. tiražu (tik bene vienas leidinys „Trumpa geometrija“ pasirodė 1898 m. Čikagoje 6000 egz. tiražu). Autorius savo leidiniams daugiausia nustatydavo 3000 egz. tiražą ir iš anksto užmokėdavo už jį leidimą, tačiau kontroliuoti užsienio spaustuvininkų negalėjo, todėl dažnai, pavyzdžiui, M. Jankus, mažindavo P. Vileišio leidinių tiražą iki 2000 egz., nes ir tokį tiražą būdavo sunku greitai išparduoti²⁵.

P. Vileišio leidiniai buvo nedideli, vidutiniškai 30—50 puslapių, tik keletas jų turėjo 60—70 ir daugiau puslapių. Tačiau bibliografiniu požiūriu jie buvo palyginti informatyvūs: nurodomas leidėjas, spaustuvininkas, knygos kaina, yra šiek tiek knygų reklamos. Tekstą, ypač vaikams skirtų knygųčių, gyvina lentelės, iliustracijos. Šiaip didesnių poligrafinio apipavidalinimo skirtumų tarp įvairių spaustuvininkų išleistų P. Vileišio knygųčių nėra ir negalėjo būti, nes visos privačios spaustuvės, leidusios lietuviškas knygas, buvo nedidelės, neturėjo gerų poligrafinių įrengimų.

P. Vileišis, leidęs savo knygas konkrečiam skaitytojui — lietuvių liaudžiai, rūpinosi ir apskritai lietuviškos spaudos platinimu. Platinimas paprastai būdavo pačių spaustuvininkų reikalas, tačiau P. Vileišis laiškuose M. Jankui nurodinėdavo, kad kiekviename „Varpo“, „Okininko“ numeryje reikėtų informuoti skaitytojus apie išleistas knygas, o kartais tiesiog prašydavo spaustuvininką dovanoti jo knygas „Varpo“, „Okininko“ redakcijoms ar įvairiems asmenims²⁶. Pats P. Vileišis per M. Jankų ir kitus Mažosios Lietuvos spaustuvininkus stengdavosi gauti visą lietuvišką spaudą ir duodavo ją skaityti savo pažįstamiems. Jis rūpinosi, kad ši spauda būtų platinama ir Lietuvoje. Yra užrašytų valstiečių atsiminimų, kaip P. Vileišis 1884 m. atvažiavęs į Žeimelį ir raginęs

²⁴ VU b-ka. — F1—D469. — L. 25.

²⁵ Biržiška V. Petras Vileišis ir Martynas Jankus // Lietuva. — 1926. — Nr. 198. — Rugs. 3.

²⁶ VU b-ka. — F1—D469. — L. 28.

skaityti lietuviškas knygas ir laikraščius, Zeimelio valsčiaus raštininkui S. Prakaitui atvežęs keletą „Aušros“ numerių ir prašęs jį platinti lietuvišką spaudą²⁷. G. Petkevičaitė taip pat nurodžiusi, kad pirmuosius „Varpo“ numerius ji gavusi iš J. Dubikaičio²⁸, kuris tuo metu tarnavo pas P. Vileišį prie tiltų statybos, todėl nekelią abejonių, kad J. Dubikaitis jų bus gavęs iš savo darbdavio. Ištikimas P. Vileišio pagalbininkas, platinęs jo knygas Lietuvoje, buvo jaunystės draugas A. Stulginskis. Dirbdamas Radviliškyje prekinio traukinio mašinistu, A. Stulginskis tiesiogiai iš P. Vileišio gaudavo jo išleistų knygų ir jas platindavo įvairiose Lietuvos vietovėse. Prisiminimuose jis rašė: „Per trejus metus savo tarnystės geležinkelėje aš išplatinau lietuviams Petro Vileišio apie 10 tūkst. knygų... Tas nelengvas ir pavojingas mano bendradarbiavimas su Vileišiu truko keleris metus“²⁹. Jis nutruko, areštavus A. Stulginskį.

P. Vileišio knygutės buvo populiarios, noriai perkamos ir skaitomos Lietuvoje. G. Petkevičaitė nurodė, kad, baigusi mokyklą, ji gavo iš tėvo dovanų P. Vileišio knyguciu³⁰. J. Sliūpas prisiminimuose rašė, kad, dar būdamas gimnazijos mokinys, su draugais skaitė P. Vileišio knygutes³¹. V. Merkys mini, kad caro žandarai, areštuodami knygnešius, rasdavo po 30—45 egz. P. Vileišio leidinių³².

1900 m. P. Vileišis kartu su broliais Jonu ir Antanu bei kitais liėmės ūkio mašinų fabriką, pastatė elektrinę, tapo vienu žymiausių Lietuvos pramonininkų, skatino kitus kelti nacionalinį privatų ūkį. Bet ir tada P. Vileišis neatsisakė šviečiamosios veiklos, toliau rašė prašymus vyriausybei dėl savo darbų spausdinimo lotyniškais rašmenimis ir apskritai dėl spaudos draudimo panaikinimo. 1902 m. nusiuntė du raštus Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai, prašydamas leisti Vilniuje dienraštį „Naujienos“ ir savaitraštį „Balsas“. Atsakymas buvo neigiamas³³.

1900 m. P. Vileišis kartu su broliais Jonu ir Antanu bei kitais liėtuviių inteligentais įsteigė Vilniuje „Daukanto mantos“ draugiją. Draugijos tikslas nurodytas P. Vileišio lėšomis Tilžėje išleistuose įstatuose. Juose pažymima, kad draugija numato remti liėtuviių raštiją, mokslą ir meną:

„a) išleidžiant originališkus raštus liėtuviškoje kalboje neišskiriant jos dialektų,

b) išleidžiant vien tik moksliškus veikalus, verstus iš svetimųjų kalbų į liėtuvišką,

c) paskiriant premijas už geriausiai atliktus originališkus tekstus,

d) duodant be palūkanų paskoles ypatoms, jau atsižymėjusioms sa-

²⁷ Spaudos platintojai Zeimelio valsčiuje // *Knygnešys*. — 1926. — T. 2. — P. 59.

²⁸ Petkevičaitė G. Jaunatvės svajonės. Tėvynės varpai // *Knygnešys*. — 1926. — T. 2. — P. 119—120.

²⁹ MAB. — FI2—241. — L. 3.

³⁰ Petkevičaitė G. Jaunatvės svajonės... — P. 120.

³¹ Sliūpas J. Rinktiniai raštai. — P. 280.

³² Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje. — V., 1982. — P. 50, 103.

³³ Tyla A. Mėginimai legaliai... — P. 65—66.

vo darbais, tolimesniam triusui ir tyrinėjimui dalykuose tautiškos kultūros³⁴.

Draugijos nariais galėjo būti visi norintieji, t. y. „žmonės įvairių lyčių, tikėjimų, tautų ir visi tie, kurie tikrai prijaučia siekiams „Daukanto mantos“³⁵. Apie draugijos steigimą buvo skelbta „Varpe“³⁶ ir „Vienybėje lietuvininkų“³⁷, raginta steigti jos skyrius, prisidėti prie jos darbo. Tačiau konkrečių duomenų apie šios draugijos veiklą aptikti nepavyko.

Panaikinus spaudos draudimą, P. Vileišis aktyviai įsitraukė į leidybos darbą. Jis vienas pirmųjų gavo Vilniaus gubernatoriaus leidimą steigti Vilniuje spaustuve, knygyną, leisti laikraštį.

Pirmasis P. Vileišio dienraščio „Vilniaus žinios“ numeris pasirodė 1904 m. gruodžio 10 d. su juo, kaip leidėjo ir oficialaus redaktoriaus, parašu. P. Vileišis buvo numatęs plačią ir įvairią šviečiamąją laikraščio programą. Spaudos draudimo panaikinimas, revoliucinis judėjimas žadino Lietuvos gyventojų domėjimąsi periodine spauda, todėl pirmieji „Vilniaus žinių“ numeriai buvo sutikti džiaugsmingai. P. Vileišis, atrinkdamas laikraščiu medžiagą, kaip ir apskritai visoje savo šviečiamajoje veikloje, stengėsi likti lojalus valdžiai, vengti bet kokių ideologinių grupių ir atstovauti visai tautai, tačiau audringu 1905—1907 metų revoliucijos laikotarpiu tai buvo neįmanoma. Daugėjo ir pažangiai nusiteikusių skaitytojų, ir skaitytojų klerikalų, nepatenkintų „Vilniaus žinių“ pakraipa. P. Vileišis piršo savo nuomonę redkolegijai ne tik dėl medžiagos turinio, bet ir kalbos dalykų. Iš laikraščio redakcijos dėl nesutarimų su leideju išėjo J. Jablonskis, P. Višinskis, Vaižgantas. Keisdamas redkolegijos sudėtį, kviesdamasis naujų bendradarbių, bet laikydamasis tos pačios idėjinės nuostatos, P. Vileišis bandė išsaugoti dienraščio populiarumą. Lėšų laikraščiu leisti nuolat trūko. 1907 m. M. Pečkuskaitė rašė: „Vilniaus žinios“ mažne bankrutuoja, prenumeratorių yra tiktai 2500, o reikia 5000, kad išeitų ant savo. Vileišis pridėdąs kas mėnesį po 1000 rb. Gal ilgai ir ne gyvuos tas laikraštis. Ar tai ne liūdna? Kokia mūsų kultūra, koks mūsų patrijotizmas, kad ne galime paturėti vieno dienraščio“³⁸. Tuo metu dirbęs „Vilniaus žinių“ redakcijoje K. Puida laiškė Vaižgantui taip pat aprašė dienraščio leidimo sunkumus, nurodė, kad jam vos ne vienam tenka rengti numerius, nes „darbininkų skaičiaus padidinimo reikalauti man sąžinė neleidžia, nes nėra iš ko. Vileišis vėl gi nėra ta melžiamąja karve, kurią galima melžti nuolat ir kuri niekuomet neužtruks“³⁹. K. Puida prašė Vaižganto agituoti žmones remti dienraščio leidybą.

Kadangi Vilniuje ir kitur leidžiamos lietuviškos spaudos daugėjo, skaitytojai jau turėjo iš ko rinktis, ir „Vilniaus žinių“ prenumeratorių

³⁴ Įstatymai Daukanto mantos. — Tilžė, 1900. — P. 3.

³⁵ Ten pat. — P. 5.

³⁶ Daukanto manta // Varpas. — 1900. — Nr. 3. — P. 25.

³⁷ Vienybė lietuvininkų. — 1900. — Nr. 21. — Geg. 23. — P. 250—251.

³⁸ VU b-ka. — F1—F24. — L. 5.

³⁹ Ten pat. — F1—F16. — L. 3.

vis mažėjo. Pritrūkus lėšų, 1907 m. dienraštis kelis mėnesius nesirodė. Atgaivinti „Vilniaus žinias“ ir jas redaguoti ėmėsi P. Vileišio brolis Jonas Vileišis kartu su žinomais lietuvių kultūros veikėjais St. Matulaičiu, G. Petkevičaitė, M. Biržiška. Laiške F. Bugailiškiui, tuo metu gyvenusiam Peterburge, St. Matulaitis rašė: „Mes nusprendėme da pabandyti galbūt sumažinus išlaidas galėsime užsilaikyti“⁴⁰, ir prašė Peterburgo lietuvių pagalbos. Nauja redkolegija bandė keisti ir dienraščio kryptį. Tačiau šia „Vilniaus žinių“ ideologine linija buvo nepatenkintas leidėjas. Laiške broliui Jonui jis rašė: „... visiškai su dienraščio pakraipa nesutinku... svarbiausioji jo yda — jog tai partijos organas“. Tokį leidinį jis norįs atsisakyti ne tik materialiai remti, bet ir jame bendradarbiauti. Taigi „Vilniaus žinios“ dėl nuolatinių idėjinių konfliktų tarp leidėjo ir redkolegijos, dėl laikraščio prestižo kritimo bankrutavo, ir 1909 m. kovo mėn. jo leidyba nutrūko. Pats P. Vileišis dienraščio sustabdymą motyvavo materialiniais leidybos nuostoliais (50 000 rb) ir žadėjo, pagerinęs savo finansinę būklę, vėl grįžti prie dienraščio leidimo, tačiau apie tai vėliau nėra užsiminęs⁴¹.

Vaižgantas pirmojo lietuvių dienraščio žlugimo priežastimi laikė ne vien materialinius sunkumus ar leidėjo P. Vileišio nesugebėjimą dirbti su redkolegija, bet apskritai „Vilniaus žinių“ kryptį, jų informacijos pobūdį. Jis rašė: „Neprisityrę jauni žmonės nepataikė sugriebti mažaraščių Lietuvos piliečių pulsą; nenutvėrė gyvųjų lietuvių sodžiaus laikalį ir jų dvasios. Laikraštis susyk pavirto buržuaziniu miestelėnų laikraščiu, o tų miestelėnų lietuvių dar buvo nedaug. Ir prenumerata nusmuko“⁴².

„Vilniaus žinių“ reikšmė lietuvių kultūros istorijai neabejotina. Tai pirmasis lietuvių spaudos istorijoje dienraštis, pirmasis periodinis leidinys, pasirodęs Lietuvoje po spaudos draudimo panaikinimo. Jis pratino liaudį skaityti, ugdė jos domėjimąsi politika, kultūra. „Vilniaus žinių“ puslapiuose buvo spausdinami žymių to meto mūsų rašytojų J. Biliūno, Žemaitės, Vaižganto, A. Vienuolio kūriniai. Prenumeratoriai gaudavo nemokamus priedus — atskirai P. Vileišio leidžiamus lietuviškus leidinius. „Vilniaus žinių“ informacija apie naujas lietuviškas knygas bei periodinius leidinius plėtė skaitytojų akiratį, skatino domėtis reklamuojamais leidiniais.

P. Vileišio spaustuvė „Vilniaus žinių“ vardu buvo įsteigta 1904 m. lapkričio mėn. iš pradžių Vilniaus g-vėje Nr. 10, o nuo 1905 m. perkelta į P. Vileišio namus Antakalnio gatvėje. Iki 1906 m. buvo gautas leidimas spausdinti tik lietuvių kalba, nuo 1906 m. — visomis Europos kalbomis. Įrengti spaustuvę padėjo ir iki 1906 m. jai vadovavo Martynas Kukta. P. Vileišis iš užsienio nusipirko reikalingų poligrafinių įrengimų, ir pagal pajėgumą, šrifto kompleksus, darbininkų skaičių bei iš-

⁴⁰ Ten pat. — F1—F603. — L. 25.

⁴¹ Ten pat. — F1—F567. — L. 12.

⁴² Tumas J. Lietuvių literatūros... // Lietuva. — 1924. — Nr. 63. — Kovo 17. — P. 3.

leistų leidinių kiekį „Vilniaus žinių“ spaustuvė pirmisiais savo gyvavimo metais tapo pirmaujanti Vilniuje. Antai 1906 m. P. Vileišio spaustuvėje buvo išspausdinta daugiau kaip 60 leidinių, tuo tarpu Zavadskių — 36, o tik įsteigtoje M. Kuktos — 6. Vėliau P. Vileišio spaustuvės produkcija ėmė mažėti (1907 m. — 25 leidiniai, 1909 m. — 8 leidiniai), nes, daugėjant Lietuvoje spaustuvių, mažėjo užsakymų. 1910 m., teišleidusi tik vieną leidinį, „Vilniaus žinių“ spaustuvė buvo uždaryta. P. Vileišis pardavė jos įrengimus spaustuvininkui V. Kopeckui⁴³. Nustatyti, kiek iš viso P. Vileišio spaustuvėje buvo išspausdinta leidinių, nepavyko, kadangi spaustuvės archyvo neišliko. Lietuvos knygų rūmuose užregistruoti tik lietuvių kalba išleisti „Vilniaus žinių“ spaustuvės leidiniai. Tai 158 neperiodiniai leidiniai (su pakartotiniais leidimais) ir 13 natų, atvirukų. Pagal tematiką 20 iš jų — visuomeninės politinės tematikos, 9 — medicinos srities, 28 — įvairaus religinio pobūdžio ir 26 — grožinės literatūros kūriniai. „Vilniaus žinių“ spaustuvėje buvo išspausdinta vadovėlių mokykloms, žodynų (A. Vėgelės „Kišeninis rusiškai-lietuviškas žodynas“), Antano Vileišio parašytų ar iš kitų kalbų verstų knygučių medicinos, higienos klausimais. Pats P. Vileišis spaustuvėje pakartotinai yra išspausdinęs dvi savo knygutes: „Populiariškas rankvedis fizikos“ ir „Zaibas ir griaustinis“, „Vilniaus žinių“ spaustuvė išleido lietuvių tautosakos darbų, Zemaitės, Satrijos Raganos, K. Jasiukaičio, K. Stikliaus (dirbusio „Vilniaus žinių“ spaustuvėje) kūrinių, keletą grožinės literatūros vertimų iš rusų, lenkų ir kitų kalbų. Be to, spaustuvėje buvo spausdinami periodiniai leidiniai — „Vilniaus žinios“, „Lietuvos bitininkas“, „Šviesa“ ir jos priedas „Šviesos laiškelis“, lenkų kalba „Goniec Codzieny“.

Darbo sąlygos P. Vileišio spaustuvėje, kaip, beje, ir kitose to meto spaustuvėse, buvo sunkios. Darbininkai dirbo nepritaikytose, blogai vėdinamose patalpose po 12 ir daugiau valandų per dieną. Jų darbo užmokestis buvo menkas. Dėl to 1905 m. spaustuvės darbininkai sustreikavo, dvi dienas neišėjo „Vilniaus žinios“. P. Vileišis turėjo patenkinti darbininkų reikalavimą ir pakelti darbo užmokestį⁴⁴.

Kaip minėta, 1905 m. Vilniuje P. Vileišis įsteigė „Vilniaus žinių“ knygyną. Savininko sumanymu knygynas turėjo prekiauti ne tik jo spaustuvės produkcija, bet būti apskritai lietuviškos spaudos platinimo centru ir net vadovaujanti šios prekybos firma. Todėl nuo pat įsteigimo knygynui buvo perkamos užsienyje išleistos lietuviškos knygos, kurios vėliau pardavinėtos ne tik vietoje, bet ir išsimokėtinais kitiems knygų pirkliams. „Vilniaus žinių“ knygynė taip pat buvo priimama prenumerata periodiniams leidiniams, leidžiamiems Lietuvoje, Rusijoje ir užsienyje. „Vilniaus žinių“ knygyno vedėja M. Slapelienė rašė, kad čia dirbo 3 darbuotojos, kad būtent ji turėjo įgaliojimus parsisiųsdinti literatūros: „Tai ir pradėjau gabenti iš visur — iš Peterburgo Mokslų akademijos, iš

⁴³ Merkys V. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795—1915 m. // Iš lietuvių kultūros istorijos. — 1972. — T. 7. — P. 227—228.

⁴⁴ Žinios iš Lietuvos // Darbi inų balsas. — 1905. — Nr. 2. — P. 60—61.

Vokietijos, Varšuvos, Amerikos, iš visur, kur teko patirti, kas buvo kur išleista ir dar galima gauti“⁴⁵. Lietuviškos knygos, kaip prisimena vedėja, buvo labai perkamos. Apie knygyne parduodamas knygas informuodavo keturi nuo 1905 m. kasmet leidžiami „Vilniaus žinių“ knygyno katalogai⁴⁶. Iš jų matyti, kaip ant knygyno prekystalių daugėjo parduodamų leidinių, plėtėsi jų tematika. Antai 1905 m. „Vilniaus žinių“ knygyno kataloge nurodytos 274 pozicijos, o trečiajame, išleistame 1907 m., — jau 1120. Kataloguose spauda buvo dėstoma mokslo šakomis, išskiriami laikraščiai, albumai, muzikos literatūra. „Vilniaus žinių“ knygyno katalogų vertė anuo metu buvo gana didelė. Juose buvo sukauptos ir reklamuojamos beveik visos spaudos draudimo laikotarpio ir pastarųjų metų lietuviškos knygos. Jie kvietė žmones užsukti į knygyną, susipažinti su spauda, pasklaidyti leidinius, jų įsigyti. Ne Vilniaus gyventojai galėjo išsirinkti norimą spaudą ir parsisiųsdinti paštu. Taigi P. Vileišio knygynas tapo reikšmingu kultūrinio gyvenimo centru. M. Slapeliene rašė: „Čia jau teko pažinti visus lietuvius veikėjus, rašytojus, knygų leidėjus, knygų mylėtojus — rinkėjus ir platintojus — knygnešius, kurie nuolat knygyną lankė. Čia prailankydavo visi ir iš visur. Buvo labai judru ir labai daug darbo...“⁴⁷

1911 m. P. Vileišis vėl ėmėsi kelių inžinieriaus darbų, išvyko gyventi į Rusiją ir pardavė „Vilniaus žinių“ knygyną. Tuo faktiškai ir baigėsi aktyvus, reikšmingas P. Vileišio lietuviškos spaudos leidimas ir platinimas.

Nuo 1911 m. iki 1921 m. P. Vileišis vėl dirbo inžinieriumi, Kaukaze ir kitur vadovavo tiltų statybai, toliau domėjosi lietuviška spauda, materialiai rėmė Pirmojo pasaulinio karo metais Rusijoje leidžiamą lietuvių periodinę spaudą, tačiau kaip autorius, vertėjas ar leidėjas nesireiškė.

1921 m. P. Vileišis su šeima grįžo gyventi į Lietuvą, 1922 — 1923 m. buvo susisiekimo ministru, vėliau Susisiekimo ministerijos Inžinierių korpuso viršininku. 1923 m. už nuopelnus lietuvių kultūrai jam buvo suteiktas Kauno universiteto lietuvių literatūros garbės daktaro vardas. Pažymėdamas P. Vileišio nuopelnus statybos technikai, Technikos fakultetas jam suteikė pirmąjį Lietuvoje garbės daktaro inžinieriaus vardą, o Lietuvos technikų draugija 1924 m. išrinko jį garbės pirmininku⁴⁸.

Nepriklausomoje Lietuvoje P. Vileišis susidomi tarptautine teise, išverčia iš rusų kalbos tarptautinės teisės specialisto F. Martenso veikalą, bet išleisti jį neturi lėšų, todėl, atėjęs pas M. Yčą, prašo padėti. Tuometinis finansų ministras M. Yčas šį susitikimą taip aprašė: „1923.VI.21, atėjęs pas mane padėjo storą rankraščių tomą ir sako „Martynai čia mano darbas. Išverčiau geriau sakant sulietuvinau tarptautinės teisės

⁴⁵ Slapeliene M. M. Piaseckaitės-Slapelienės lietuviškas knygynas Vilniuje // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. — 1964. — T. 4. — P. 139.

⁴⁶ „Vilniaus žinių“ knygyno katalogas. — V., 1905. — 32 p.; Vilniaus žinių Petro Vileišio knygyno katalogas. — V., 1906. — 63 p.; Trečiajai „Vilniaus žinių“ knygyno katalogas. — V., 1907. — 120, 41 p.; „Vilniaus žinių“ knygyno katalogas. — V., 1908.

⁴⁷ Slapeliene M. M. Piaseckaitės-Slapelienės... — P. 139.

⁴⁸ Garbės d-ras inž. Petras Vileišis // Technika. — 1927. — Nr. 3. — P. IX.

profesoriaus Martenso knygą „Sovremenoje meždunarodnoje pravo civilizovaných narodov“. Šis veikalas yra klasiškas savo srityje ir, aš manau, kad mūsų visuomenei bus labai naudingas. Kai galėjau — pats leidau kitų raštus, dabar nebegaliu, pinigų neturiu, tai tu išleisk. Šiandien užbaigiau parašęs prakalbą“. Aiškino kokias vietas praplėtęs, kokias sutrumpinęs. Stebėjau iš kur energijos tokiems foliantams pagaminti, savo ranka kruopščiai perrašyti. Bet neteko ir man rankraščio atspausdinti. Tos pačios priežastys neleido man, kaip Vileišiui jo pasaulinį paleisti⁴⁹. Taigi to meto Lietuvoje sąlygos P. Vileišiui tęsti spaudos darbą nebuvo palankios, ir dvi jo naujos, aktualios knygos — „Lenkų-lietuvių konfliktas“ bei „Lietuva ir tarptautinio saugumo problema“ — nežinia kieno lėšomis prancūzų kalba buvo išleistos Paryžiuje⁵⁰.

P. Vileišis mirė 1926 m. rugpjūčio 12 d. Palangoje, palaidotas Kaune. 1935 m. jo palaikai pervežti į Vilnių ir palaidoti Vileišių šeimos koplyčioje Rasų kapinėse. Po P. Vileišio mirties giminės supirko jo knygas ir sudarė 300 vienetų rinkinį, kurį perdavė gimtojo Medinių kaimo pradžios mokyklai⁵¹.

P. Vileišio kultūrinė ir šviečiamoji veikla bendraamžių ir vėlesnių visuomenės veikėjų vertinama įvairiai. Nepriklausomos Lietuvos spaudos puslapiuose randame vien panegirikas jo asmeniui. Nemažai teiginių, kad vos ne vienas P. Vileišis kovojo prieš spaudos draudimą ir būtent jo nuopelnais ši kova laimėta. Objektiviau jo leidybinę veiklą įvertino Vaižgantas, nurodymas, kad „P. Vileišio leidžiamos knygelės buvo mažytės; bet gi visas krūvon suėmęs, sudarė rimtą labai įvairų, praktišką liaudies knygynėlį⁵². Tiksliai P. Vileišio veiklą įvertino L. Gira: „Po Simono Daukanto ir ligi pat Didžiojo karo jis buvo didžiausias, gausiausias mokslinės ir kitokios literatūros populizatorius — rašytojas ir drauge leidėjas. Petras Nėris neišdildomas parašas tų metų praktiškojo mūsų literatūroje⁵³“.

V. Kapsukas, būdamas nusistatęs prieš P. Vileišio idėjas ir jo, kaip kapitalisto, veiklą, neįvertino ir šviečiamąjo darbo, nematė jokių leidybos nuopelnų. „Turėdamas tiek tūkstančių, P. Vileišis lengvai galėjo išmesti vieną, kitą tūkstantinę lietuvių spaudai. Jis išleido visą eilę knygelių, dažniausiai labai mažos vertės, net lietuvių buržuazijos akimis žiūrint“, — rašė jis⁵⁴.

Šiandieną, minint P. Vileišio 140-ąsias gimimo metines, reikia pa-

⁴⁹ Yčas M. 10 metų Petro Vileišio mirties sukaktį minint // Lietuvos aidas. — 1936. — Nr. 368. — Rugs. 12. — P. 4.

⁵⁰ Vileišis P. Le conflit polono-lithuanien. — Paris, 1921. — 56 p.; Vileišis P. La Lithuanie et le probleme de la securite internationale. — Paris: A. Pedone, 1937. — 247 p.

⁵¹ Vaidelys J. 10 metų inžinieriui Vileišiui mirus // Vakarai. — 1936. — Nr. 186. — Rugs. 12. — P. 2.

⁵² Vaižgantas. Gerasis lietuvių tautos genijus // Raštai. — 1929. — T. 12. — P. 130.

⁵³ Gira L. Vieną didžiųjų lietuvininkų išlydint // Lietuvos aidas. — 1935. — Nr. 66. — Kovo 21. — P. 4.

⁵⁴ Kapsukas V. Iš „Aušros“ archyvų // Kibirkštis. — 1924. — Nr. 4. — P. 41.

žymėti, kad jo veikla, kaip ir daugelio kitų mūsų XIX a. pabaigos — XX a. pradžios lietuvių šviesuolių, kovojusių už tautinę kultūrą, pastaraisiais dešimtmečiais buvo arba užmiršta, arba vertinama vien negatyviai. Istorinė tiesa turi būti sugrąžinta. Nesavanaudiškas, šviečiamaisiais tikslais nuveiktas P. Vileišio spaudos darbas — vertingas indėlis į mūsų kultūros istoriją, todėl P. Vileišio atminimas ir darbai turi būti įamžinti.

Vilniaus universiteto
Knvygotyros ir bibliografijos katedra

Įteikta
1991 m. kovo mėn.

VANDA STONIENE

PETRAS VILEIŠIS, A LITHUANIAN PRESS WORKER

PRO MEMORIA

Summary

P. Vileišis' (1851—1926) contribution to Lithuanian culture is rather conspicuous. Born in Lithuania, he spent many years in Russia working there as a railway engineer. In addition to large engineering activities, he was always keenly interested in Lithuanian cultural life.

When studying at St. Petersburg university he took an active part in the struggle against the ban of Lithuanian press by czarist regime. With his friends he published an illegal manuscript newspaper „Kalvis melagis“. Later he was deeply engaged in writing, editing and publishing Lithuanian books. Under severe political conditions of czarist Russia it was a difficult and dangerous undertaking. In spite of all difficulties P. Vileišis managed to publish about 100 books and booklets. Many of them are translations or adaptations, but about 25 publications are written by P. Vileišis himself. The majority of them belong to popular science literature. Many of his publications appeared illegally printed in East Prussia.

In 1890—1911 P. Vileišis lived in Vilnius. Engaged in large industrial manufacturing, he did not give up his previous cultural activities and took an active part in developing Lithuanian press. In 1904, the Lithuanian press ban being lifted, he established the first Lithuanian daily „Vilniaus žinios“ („News of Vilnius“). The first issues of it appeared in December, 1904, and continued its circulation up to March, 1909. In November, 1904, a printing-house was founded by him and its production included mostly Lithuanian books and newspapers. In general, P. Vileišis' printing-house produced about 160 publications, many of them being written by Lithuanian authors.

In order to spread Lithuanian publications, P. Vileišis established the book-shop „Vilniaus žinios“. Four editions of special annual catalogues informed from time to time about the printed production available in his book-shop.

In 1911 P. Vileišis went to Russia. The book-shop and printing-house were sold and thus his activities in the field of Lithuanian press almost came to an end.

In 1921 P. Vileišis returned to Lithuania. Here he became interested in the problems of international law, wrote some studies on Lithuanian-Polish relations (published in Paris), translated from Russian into Lithuanian a book on similar problems.

P. Vileišis' cultural activities were ignored for many decades in Lithuanian historical studies. Therefore they are not studied enough and P. Vileišis' endeavour in the field of press is not fully evaluated and recognized. More attention should be paid to his general contribution to Lithuanian cultural development.